

Konkoly Dániel

ÖNMAGUNKRA VISSZAHAJLANI

*Önreflexivitás Szócs Kálmán
Csendes kiáltvány című kötetében*

Szócs Kálmán hamar, mindössze 30 éves korában félbeszakadt életművének recepciója igencsak szerény, így az értelmező kevéssé támaszkodhat a művek befogadástörténetére. Öröm az ürömben, hogy így az értelmezés ösvényét kijelölő útjelzők hiányában az értelmező szabadban vándorolhat, vagy éppen ő maga verheti le az említett jelzeteket. Persze néhányan azért már bebarangolták ezeket a verseket. Egyik fontos, nemrégén született értelmezés *A négernek lenni* című költemény posztkolonialista olvasatát nyújtja.¹ Az értekező meggyőzően érvel amellelt, hogy a költemény „négeri” voltaképpen az erdélyi magyarok allegóriái. Ezt számos más határon innen és túl működő költő versével illusztrálja. Létezik azonban egy másik, a nyelv önreflexív aspektusát hangsúlyozó olvasata is a magyar költészetben felbukkanó afrikaiaknak. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, Szócs Kálmán itt vizsgált, *Csendes kiáltvány* című köteté² számtalan József Attila-reminiszenciával él,³ ennél fogva lehet indokolt említeni *A bőr alatt halovány árnyék* következő sorait: „néma négerok sakkoznak régen elcsendült szavai-dért”, melyben a sakk által is megidézett sötét-világos szembenállás a nyomtatott betű és annak hátterének feleltethető meg.⁴

Szócs Kálmán költészetében is számos ilyen önmagára, önmaga medialitására mutató gesztust fedezhetünk fel. Az *Atom-világ* című költemény már ránézésre is József Attila *Medáliák* vagy éppen az *Eszmélet* című művét juttathatja eszünkbe, a cím pedig akár a *Téli éjszaka* sorát is eszünkbe juttathatja: „összekocognak a molekulák”. Az *Atom-világ* számozott strófái például a bevezető „molekulái”-nak feleltethetők meg. A bevezető strófa által sugallt egymással való összefüggés is jelen van, hiszen a számozott versszakok egy narratívát is felvázolhatnak:

- 1 MOLNÁR H. Magor, *Fekete magyarok. Szócs Kálmán: Négernek lenni*, Eső 2019/4., 97–102.
- 2 Szócs Kálmán, *Csendes kiáltvány*, Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1967.
- 3 Vö. FEKETE Vince, *Aki boldog lehetett volna...*, Székelyföld 2011/12., 148.
- 4 LŐRINCZ Csongor, *A líra medialitása*, Anonymus, Budapest, 2002, 23–24.

I. – csali megszerzése a horgászathoz, II. – a horgászat, III. – a zsákmány és a horgász felcserélése.

A kötetet záró szonettkoszorú már a szonett műfaji sajátosságai miatt is utalhat az önreflexivitásra.⁵ A ciklus felütésében bevezetett mozgás, a keringés mindvégig fontos viszonyítási pontja a szonetteknek. Egyrészt utal az önmegismerésre (amire részben a második szonett címe is utal), amelynek a lírai én önmagát (az első szonett címe *Magamnak*) körülkeringése lenne a figurája. Másrészt a szonettkoszorú költeményei voltaképpen a soraikból felépülő mesterszonettet keringik körbe (a mesterszonett előtti utolsó vers vége és a ciklust nyitó vers első sora ugyanaz). Vagyis a ciklus költeményei az önmegismerés témáját járják (úrhajózzák) körbe. Az „úrhajó” szó megjelenése a lírában bizonyosan újszerű, ahogy a néhány évvel későbbi Nemes Nagy Ágnes-versben (*Egy pályaudvar átalakítása*) az „exkavátorok” is. Noha az úr nagyon is lírai téma, gondoljunk csak Vajda János, Ady Endre, Tóth Árpád, József Attila vagy éppen Pilinszky János költeményeire. Az idegenség, az elvágyódás, az én felnagyításának terepe a világűr. Szőcs Kálmánnál viszont éppen az önmegismerés terepe lenne, de persze az „áram-csontozat vázára épül[t] pontos gondolat”, mely rakétaként nem tud pályára állni, – sőt a körpálya – a céltalanságot sugallja („hogyha kört is járt, másnak elég”). Azonban az elég „hajó” mégiscsak megvilágítja az ént, egyfajta önfelszámoló mozgással a körpálya ellenére mégsem ahhoz térünk vissza, ahonnan/akitől elindultunk. A fellőtt, majd elégő rakétát akár tűzijátékként is elgondolhatjuk, amely általában a költészet öncélú gyönyörködtető funkciójával szokott párhuzamban állni. Itt viszont az öncélúságot az önmegértés váltja fel. A fellőtt, majd elégve visszahulló rakéta az önmegismerés figurája lesz, melyből a vers tanúsága szerint nem kerülhet ki sérülések nélkül senki. A szonettkoszorúban ismétlődő sorok folyamatosan ártértelemeződnek, hiszen mindig új szöveggörnyezetben jelennek meg. Hasonlóan értelmeződik át az ént megvilágító fény is a ciklus harmadik szonettje (*Közösség*) felől: „belátni rajtunk túli messzeségbe / Csak emberfáklyák fényénél lehet”.

A ciklus negyedik verse, a *Nyugtalanosság* énje az ihlet elmúlásától tart, a versírást valamifajta varázslatnak nevezi, amely „sorokká bontja szét a tájat”. Ebben a tájban „vonat zúg” és „szerelmes andalog”. A modern, gyorsan haladó gép és a romantikus, lassan mélézva sétáló szerelmes kerül egymás mellé benne. Nagyon hasonlóan épülnek fel Szőcs

5 PATAKY Adrienn, *A hangzatkától a szonettkoszig*, Ráció, Budapest, 2021, 18, 40, 45.

Kálmán más versei is, hiszen a szonett kötött formája ötvöződik az avantgárd képszerkesztéssel. Annak ellenére, hogy a vers voltaképpen rendteremtés Szócsnél, mint azt láttuk és még látni is fogjuk, a szerző gyakran bejáratott irodalmi toposzok szétírásán munkálkodik. A táj verssé alakítása (sorokká bontása) is rendrakás, de maga a mintául szolgáló táj is szétbont, hiszen a tájon húzódó sínek is szegmentálják a látványt. Mégis érdekes, hogy a vers és a versen kívüli viszonyát a mimézis szervezi. Úgy tűnik, hogy a lírai én életéből is kettő van, egy verses („verses életem meddig ragyog?”) és egy implikált verstelen. Ez jelentheti a versírás mellőzését, de a versbeli és a versen kívüli életet is. Vagyis ahogy a „sorokra bontás” is sugallja, a költészet Szócsnél valamifajta szétválasztás.

A versírás nemcsak szétválaszt, hanem csal is *A költő* című vers tanúsága szerint. A megtévesztés legfőbb módszere pedig a költemény hangzóssága („S igaz verset fal tévedt rímek éhe”). Azaz a nyelv hangzóssága (jelen esetben a rím) lesz az, ami – bármit is állítson a költemény – az igazság látszatát kelti, de voltaképpen az igazság felszámolásáért felelős.⁶ De a tárgyalt vers lírai énje nem esik ebbe a hibába („De nekem lesz kiút”), a költemény kapcsolatba lép a transzcendenssel („Patakomban égi vízbe belefut”), csak a versírás technéjét nem teljesen bírja a költő „hangol át egyéb zenékre”. Az étkezés, egy természeti kép és a rádiózás lesznek a költészet figurái a szonett első felében. Egyik sem páratlan a magyar költészet történetében,⁷ de a képek egymás mellé szerkesztése bizonyosan szokatlan, mondhatni a rendtelenség látszatát kelti. Ezzel áll szemben a szonettek szigorú rendje, amelyet több költemény is hangsúlyoz („Tört formák között rendet akarok!”).

A rádió előkerül még az *Az a világ* című költeményben is. Itt a költés (nagyon hasonlóan az előzőleg elemzett vershez) valami természetivel, a fák növekedésével („Szívemmel lombosodj az emberekben”), a rádiózással, illetve a harapással állítódik párhuzamba („Mert rádióm kiolthatom, ha reccsen / De nem tehetek mégsem oly csodát / Hogy

6 Mladen DOLAR, *A hang-objektum*, ford. BERKOVITS Balázs, Replika 2011/4., 66.

7 Lásd például Arany János: *Őszikék* II. (emésztés) („Amit én a zugba jegyzék, / Nem hagy bennem mély nyomot, / De enyhültem, hogy kiöntém, / Amikor fájt és nyomott”), Kőlcsey Ferenc: *Génius szállítás...* (organikusság) („Mint zefír lágy szárnya zúg fölettünk / Bükkje sátorából szép dala, / S Hesperidák kertjeként mellettünk / Rózsaberkek nyílnak általa”), Babits Mihály: *Rádió* („ezek az elszabadult hangok, kik kiszállva messze színházai kupolái alól, mint elshant lelek, különös halhatatlanságukban valami térbeli örökkévalóságba röpülnek némán, csak egy-egy pillanatra csöngve bele itt-ott egy önfelcledt fülbe, mint egy régholt költő éneke!”).

leszereljem százféle fogát / A vadnak, mely jár éjjeli terekben”). A vers címében megjelenő világ tulajdonképpen az a transzcendens szféra, ahová a költészet, illetve a halál juttathat el („De tebeléd a holtak is eljutnak”). Babits Mihály *Rádió* című versében az ihletett költő állítódikik párhuzamba a rádióval. A költő tehát egy olyan létező, aki valami olyat képes felfogni a körülöttünk lévő világból, amit mások nem. Annak ellenére, hogy a költészet és a rádiózás egymásra vetítése a klasszikus modernségnek azt a gyakorlatát juttathatja eszünkbe, hogy az az esztétikum és valóság szféráját elkülöníti egymástól (esztétikai megkülönböztetés), a szöcsi eljárás a valóságban véli fellelhetőnek az esztétikait, viszont erre mintha csak a költő vajtább füle tudna ráhallgatni.

A *Huszonharmadik év* című vers szintén tartalmaz több József Attila-utalást is, címével viszont Szabó Lőrinc *Huszonhatodik év* című szonettgyűjteményét idézi meg. Szöcs költeményének utolsó versszaka az *Eszmélet* utolsó strófáját eleveníti fel: „koponyámban sorra gyúl sok verses gondolat / mint csattogó kerék felett sok fülkeablak / hogyha utolsó alagútba fut be a vonat” – így Szöcs. „s én állok minden fülkefényben, / én könyöklök és hallgatok” – így József Attila. Az utóbb idézett vers zárlatát úgy szokás értelmezni, hogy a szintaktikai eldönthetlenség miatt a lírai én egyszerre tartózkodik a szobában és egyszerre a vonaton, a késő modernség szétszóródó lírai énje jelenik meg tehát itt. Szöcs versében azonban inkább a versírás automatizmusa érhető tetten, a felgyúló fények voltaképpen a költő éppen felmerülő ötleteinek feleltethetők meg. Hasonló önkéntelenséget sugall, amikor azt olvashatjuk, hogy „versek nőnek ujjaim begyéből”,⁸ ami az írás tudatos-ságát homályosítja el ezzel az organikus képpel. Ugyancsak az *Eszmélet* („Nappal hold kél bennem s ha kinn van / az éj – egy nap süt idebent.”) juthat eszünkbe a következő sorokról: „Fehér hajóimat kísérik okos delfinek, / s egy emberarc mindig világít, mikor bealkonyul”. Szöcs versében talán a papírhajók az elrontott vagy rossznak vélt versek anyagszerű hordozóiból hajtogattattak, a holdként világító emberi arc pedig a költő arca, aki jobban sikerült versek megírásában reménykedve virraszt a papír felett. A felgyúló vonatablakok példáján is azt láttuk, hogy a költemény mint ötlet a sötétségből kikülönülő diszkrét fény. A valóságban az írás azonban éppen ellentétes kontrasztok mentén

8 Az önkéntelen költés az automatikus írás révén a hazai avantgárd költői kísérletekben is fontos szerepet játszik. Lásd Németh Andor *Lovacska*: „ez a vers úgyis túl hosszú lélegzetű, / Nem tudom, hogy történt: elkábított a zaj, / S kinőtt belőlem közben, mint halottból a haj.”

születik meg, mivel a világos színű papíron válnak ki a sötét betűk. Az első strófa tanúsága szerint viszont a költészet pokoljárás („Poklok mélyére szálltam gyermekfejjel [...] de önmagamból mindig visszatértem”), saját magunkba mint pokolba történő alászállás. Az önmegismerés tehát ebben az esetben is az önfelszámolással fenyeget, ahogy a fellőtt rakéta esetében is. A költés közege az éjszaka, amelyben az álmatlan költő öntudattal alkotja meg saját álmait: „Alvóknak bűnös mind, aki / falás álomért az éjszakákat adja el” (*Iffúság*). A nappal és az éjszaka mint különböző szeretők jelennek meg, a lírai én azonban mindig a másikra vágyik („Mindig az a másik volt az igazi”).

A költés Szócsnél archiválás is. Persze a megőrzendő végül sosem lesz azonos azzal, ami megőrződik. Az *Elveszett tárgyak* című versben először tárgyak elvesztése kapcsolódik össze bizonyos immateriális dolgok eltűnésével. Előbb egy labda vész el, majd a lányokra labdaként pattant szerelem, ezek után a vonaton marad az esőkabát, ami a vonaton félbemaradt beszélgetéssel áll kapcsolatban. A lírai én talán azért hagyta a vonaton a kabátját, mert hirtelen kellett leszállni, mert belefeledkezett a beszélgetésbe, amely a leszállás miatt szakadt félbe. Fontosabb azonban az első és egyben elveszett vers megszüntetve megőrzése: „és visszajön első versem, mely olyan szép volt, / hogy verseimbe beleveszett”. Az utolsó előtti strófában a visszatérés a Szócs Kálmán verseire jellemző körszerűséggel kapcsolódik össze („mert érzem, hogy már lassan körbefut bennem / aranypor-percekből gyűrűző életem, / mely a világgal jegyzett el engem”). Ez a megszüntetve megőrző technika Szócs egész költészetének kicsinyítő tükre is lehet, hiszen például a fentebb idézett József Attila-versek is ekképpen vesznek bele Szócs verseibe. József Attila *A Dunánál* című ódáját idézi a kötet nyitóverse (*Minden szerelmek éneke*), az előbb említett hegeli Aufhebung (megszüntetve megőrzés) itt is megtalálható, csak éppen a szülő-gyermek kapcsolatban: „Együtt maradunk és elválunk lassan, szerelmed él e szavakban, / Szerelmeimért légy mindig társam, rád gondolok minden vallomásban”.

Többször is olvashatunk a táj, illetve a táj kulturális elemeinek antropomorfizálásáról. A *Megpihenni tér az út* című versben például így: „reggel pihés dunna alól kél a távol,⁹ / gesztenyékkal kopog az ősz, s a gátak / áramot fésülnek mély vizek habjából”. A távolságnak teste kell hogy legyen a takaró alatt történő pihenéshez, az ősznek ujjai

9 Vö. József Attila *Altató*: „dunna alatt alszik a rét”.

a kopogáshoz, a gátaknak pedig keze a fészüléshez. Természetesen mindegyik kép megfeleltethető valamilyen természeti jelenségnek. Az első esetben valószínűleg a reggeli köd takarja be a tájat, ősszel a lehulló gesztenyék kopognak az úton, az utolsó képben pedig egy vízerőművön keresztül zúduló folyóról lehet szó.¹⁰ Viszont minden esetben ráíródik egy, az emberhez kapcsolódó természeti jelenség is az adott képre. Ismét csak Szöcs Kálmán mesteréhez, József Attilához kell visszanyúlnunk, aki ezeknek a természeti és a kulturális között villódzó képeknek a legtudatosabb költője, gondoljunk például a *Ritkás erdő alatt* soraira: „S a köd szoptatós melle buggyan / a ráncos szoknyájú hegyek közt”. Máshol a természet animalizálása, illetve antropomorfizálása a lírai hang humán eredetethezességét is kétségbe vonja (*Józan ének*). A vers egy már szinte klisészerű képsorozattal indít: „Mint vén, komor komondor, elballagott a tél, / és hirtelen nevetni kezdtek izmosult vizek, / ringó bölcsőnyi rügyek közt fészülködik a szél, / fecskék fecsegik tenger titkukat mindenkinek.” A sorok referenciája csupán annyi, hogy kitavaszdik. A tavasszal olvadó koszos hókupacok képét idézi meg a juhászkutya képe. Az állat öreg, mivel a tél az öregséggel kapcsolódik össze, a komorsága pedig az ember téli magába zárkózottságát juttatja az eszünkbe. A tavasszal kipattanó rügyek így nem véletlenül a születéssel összefüggő bölcsővel hasonlítatnak össze. A komondor komorságának, illetve a fecskék fecsegésének összecsengése pedig azt juttathatja eszünkbe, hogy a nyelvi jel, mely a természet egyes elemeit jelöli meg, motivált kell hogy legyen, hiszen a dolog neve magába rejti annak egy inherens tulajdonságának nevét is.

A vers második felében azonban elkezd egymásra montírozódní az ember és a természet. A fehér ruhákat és csipkefátylat viselő (virágba borult) fák az esküvőre készülődő menyasszonnyal asszociálódnak, de ami még fontosabb, hogy a lírai én többes szám első személyben beszél új ruháiról, mintha ő és kedvese lennének a virágokat viselő fák („életünkre fölpróbáljuk új ruhánkat”). A költemény vége is ezt az emberi és a természeti közötti vibrálást viszi színre: „gyümölcsét meghozza szívem szerelme”.

A kötet címadó verse, a *Csendes kiáltvány* voltaképpen a fentebb már említett esztétikai megkülönböztetést viszi tovább: sem a költészet,

10 Érdemes lenne összevetni ezt a képet Martin Heidegger *Kérdés a technika nyomán* című írásában megjelenő képpel, ahol már nem az erőmű áll a Rajnában, hanem a Rajna az erőműben. MARTIN HEIDEGGER, *Kérdés a technika nyomán*, ford. GERÉBY György = *A késő-újkor józansága* II., szerk. TILLMANN J. A., Göncöl, Budapest, 1997, 112–134.

sem a festészet, sem a zene nem tudja megváltoztatni a világot („Mert mit is árt az aljasoknak, hogyha / tiltakozom vagy verselek”). A művészetnek mégis teremtőerőt tulajdonít a vers („nem nehéz országokat / varázsolni a festett semmiből”), mely a semmiből készít valamit (országot). A semmi jelen esetben utalhat arra, hogy a nem-mimetikus festészet esetében a vászonra felvitt színek semmilyen önmagukon kívülre nem utalnak. Azonban a költemény tanúsága szerint ez csak ideig-óráig érdeklí az embereket („senkit sem érdekel húsz év múltán”). A költészet önértelmezésének a festészet melletti másik önértelmező médiuma,¹¹ a zene már el sem jut a megszólalásig, mivel már magát a hangszert sem készítik el („szép hangszerfám magától is kidől”). Ha „nóta” mégis eljut a közönséghez, azt csupán „bódultan üvöltik”, azaz, ha kívülről tudják is, nem értik. Az utolsó strófában „négy sovány nyárfa hegedül”, ami erős vizualitásával tulajdonképpen magát a zenét és a költészetet is egymásba olvasztja, főleg, hogy a négy nyárfa akár a költemény négy strófájának is megfeleltethető. Az egyes versszakok csöndes hegedűjátéka játssza el tehát nekünk azt a társtalanságot (a költészetét?, a lírai énéét? vagy éppen Szócs Kálmánét?), amit, úgy tűnik, a társművészetek (festészet, zene) jelenléte sem képes feloldani az értő befogadók hiányában.

11 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Irodalmiság és medialitása a költészetben* = Uő., *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*, Kalligram, Budapest–Pozsony, 2007, 32–33.